

KEMPENAC — MARULIĆ — KAŠIĆ

Mirko Tomasović

Pokušat ću u ovome svojem priopćenju odgovoriti na jedno pitanje davno naznačeno, tj. postoji li veza između Kašićeva prijevoda glasovitog djela *De imitatione Christi* i Marulićeva prijevoda istog djela. Djelo ima više nego zamršenu atribuciju, a u novije doba pretežito se objavljuje pod imenom Tome (Hämmerkena) iz Kempena, rođenog najvjerojatnije 1380, umrla 1471, redovnika i sljedbenika pokreta *devotio moderna*. Toga inače plodna pisca (humanistički naziv: Thoma Malleolus) spiritualne literature zvat ćemo Toma Kempenac, premda je na hrvatski preimenovan u spisima, raspravama i prijevodima u desetak inačica. Marulićev pak prijevod *Imitacije* doživio je vrlo zapletenu prijepisnu, rukopisnu i knjižničku sudbinu, nastao g. 1500, potpuno je objavljen tek nedavno g. 1989. i to dvaput.¹ Postoje dva rukopisa tog prijevoda, tzv. Londonski (necjelovit) i tzv. Zadarski, prema kojem je napravljeno kritičko izdanje. Londonski se rukopis k tome, uz to što nije cjelovit, razlikuje od Zadarskog, kako je ekspertizom utvrdio Milan Moguš, »u oko tisuću pojedinosti«.² Srećom, Kašićev prijevod *Imitacije* uredno je tiskan 1641,³ 1645. i 1854, a zna se i da je autor mu rukopis zgotovio g. 1640, dakle 140 godina nakon Marulićeve verzije. Problemu pristupam ponajprije

¹ *Od naslidovanja Isukarstova i od pogarjenja tašćin segasvitnjih* s latinskoga jezika preveo na hrvatski 20. lipnja 1500. Marko Marulić, priredili Zvonimir Kulundžić i Julije Derossi, Zadar — Duvno 1989; *Od naslidovanja Isukarstova i od pogarjenja tašćin segasvitnjih*, prijevod djela *De imitatione Christi*, priredio, popratio bilješkama i sastavio rječnik Milan Moguš, OPERA OMNIA, Split 1989. Citiram po potonjem izdanju, koje ima i latinski izvornik, reprodukciju u obliku faksimila Schlörova izdanja (Graecii MDCCCXLI).

² O. c. (bilješka 1), str. 37.

³ Služio sam se prvim izdanjem (iz biblioteke kolege Josipa Bratulića, dugujem mu harnost), kojeg je naslov: »TOME OD KEMPISA KANONIKA REGULARA OD REDA S. AUGUSTINA PISMO OD NASLEDOVANJA GOSPODINA NAŠEGA JEZUSA DUŠEVNO, I PRIZAMIERNO. Slovinski ga upisa BARTOLOMEO KAŠIĆ Dalmatin Pop Bogoslovac od Družbe Jezusove. U Četér diele Razdieljeno. U Rimu, Po Frančesku Moneti 1641. S dopušenjem od starešina.« Citati su (u transkripciji *ad hoc* prema istom izdanju, ako nije u bilješci drugačije zabilježeno.

traduktološki, a s marulološkim motivom. Pokaže li se da je Bartol Kašić preradio ili tek konzultirao Marulićevu verziju, to će biti znakom djelatne Marulićeve receptivne prisutnosti u hrvatskoj književnosti sredine XVII. stoljeća, potvrda doticaja dvaju velikih nacionalnih likova i naposljetku dokaz da su se i Marulićeva netiskana djela, kojih je bilo dosta, širila, čitala i tako obavljala svoju zadaću.

Na takav doticaj neizravno je ciljao već Jerolim Kavanjin u *Bogatstvu i uboštvu*:

Marko a Marul, naš Spličanin
i u slovinska naša slova
vridne nauke pukom pravi
ko otac Kašić nam objavi.⁴

Dušan Berić, potaknut tim stihovima, g. 1956. u dragocjenoj studiji *Prilog bibliografiji Marka Marulića Pečenića*, napominje: »Vrijedno bi bilo uporediti ovaj Marulićev prijevod s prijevodom Bartula Kašića...«⁵ Popračujući objavljivanje Londonskog rukopisa u vlastitoj izvedbi, g. 1972. Hrvoje je Morović zapisao: »Kašić kao da je ijekavizirao Marulićev prijevod, što bi trebalo proučiti, pogotovu što sačuvani rukopis prijevoda koji pripisujemo Maruliću nije čitav.«⁶ Riječ je, dakle, o Morovićevoj pretpostavci ili dojmu. U razdoblju između Marulova i Kašićeva prijevoda poznate su još dvije hrvatske verzije *Imitacije*, prva u stihu Atanzija Jurjevića (Athanasius Georgiceus), tiskana u Beču g. 1629, druga rukopisna iz 1639, pohranjena u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku, bez naznake prevoditelja, što je indikativno, za koju Zvonimir Kulundžić, prosuđuje »slobodnijom preradom Marulićeva prijevoda u dubrovačkom idiomu«.⁷ Očividno, postojala je neka fama o Kašićevoj »uporabi« Marulićeva prijevoda, pa je znanstvenu dvojbu htjela razjasniti Darija Gabrić-Bagarić,⁸ ali konačan je zaključak ipak izbjegnula. U ozbiljnoj i akribičnoj raspravi iz g. 1977. ona tvrdnju H. Morovića uzimlje kao ishodišni poticaj i provodi komparativnu analizu izvornika, Londonskog rukopisa i suvremene verzije na podosta karakterističnih mjesta. Analizira i leksičke, morfološke i fonetičke razlike između Marulića i Kašića, što nas u ovom slučaju ne zanima, jer je riječ o gotovo stoljeće i pol vrenenske razdaljine i pretpostavljivim naravnim jezičnim promjenama. Valja ovdje dodati da je Kašićev prevoditeljski postupak, svojstven inače onodobnoj praksi, temeljen na slobodnijem odnošaju spram izvornika, koji dopušta povremene preradbe, parafraze, amplifikacije, dodatne moralističke naputke ili referencije iz Biblije. Takvi umetci ne mogu, dakako biti dokazom čvršćeg poricanja podudarnosti između Kašićeva prijevoda i Marulićeva predložka ili derivacije

⁴ SPH, XXII, Zagreb 1913, str. 123.

⁵ *Iz književne prošlosti Dalmacije*, Split 1956, str. 23.

⁶ *Čakavska rič* (br. 2, Split 1971, str. 79–115, br. 1, 1972, str. 155–183) donosi taj Morovićev rad (Marulićev tekst je Morović transkribirao, poprao uvodom i pogovorom). Citat o Kašiću, str. 189.

⁷ *Uvodna studija*, o. c. (bilješka 1), str. 28.

⁸ »*De imitatione Christi*« Tome Kempisa u Marulićevu i Kašićevu prijevodu, *Čakavska rič*, br. 2, Split 1977, str. 47–70.

kasnijega iz ranijeg. Darija Gabrić-Bagarić iznijela je i pregršt »primjera koji bi ukazivali na sličnost u načinu prevodenja«, uz tvrdnju da ih je »daleko manji broj.«⁹ Takvi primjeri, međutim, pokazuju više od sličnosti, riječ je zapravo o kategoriji doslovnosti, što je bitnija indikacija. Ipak, na kraju autorica rasprave dopušta mogućnost da je Kašić poznao Marulićev prijevod i da je »eventualno zagledao u njega.«¹⁰ Drugim riječima: Marulić je u ovom slučaju Kašiću bio pomagalom, putokazom u prijenosu i preoblikovanju jednoga zahtjevnog latinskog teksta. Prihvatimo li samo tu mogućnost, već imamo dosta, jer uspostavljamo izravnu sponu između Marula i Bartula. U tu sponu uvjeravaju nas već sami analitički primjeri iz rasprave poput ovog:

Marulić: »Jer i od desnu i ob livu stoje neprijatelji ki nigdar ne počivaju.«

Kašić: »... jere i o desne i o lieve neprijatelji vrazi jesu, koji nikadar ne počivaju...«

Kempencac: »... quia a dextris et a sinistris hostes sunt, qui numquam quiescunt...«¹¹

Verzije su u odnosu na izvornik ne samo točne, nego i identične. Jedino je Kašić blago ijekavizirao rečenicu i pridodao uz pojam *neprijatelji* ono na što se odnosi, *vrage*, koje će neovisno od Kempenca i Marulića, opominjuće opisati: »... nego sfejzer kakono lavi obtiču da bi mogli koga god proždriti. Bdimo dakle i arvimo se junački.« Kašićeva proširba temelji se na citatu iz Svetog Pisma i propovjedničkom eksklamativu i vođena je adaptatorskom logikom.

Evo pak nekoliko evidentnih potpunih pođudarnosti, bez pridodataka:

Marulić: »Od jedne riči svaka i jedno govore svaka.«

Kašić: »Iz jedne rieči sfaka i jedno govore sfa.«

Kempencac: »Ex uno Verbo omnia, et unum loquuntur omnia.«¹²

Sugestivnost navedene podudarnosti povećava i dojuđuća rečenica, koja u Kempenca glasi: »et hoc est principium quod et loquitur nobis«, u Marulića: »I ovoj jest počelo ko i govori nam«, u Kašića: »i ovi jest početak, koji, i besiedi nama.« Kašić je samo napravio jednu stilsku sinonimsku varijaciju, a nadalasve je karakteristično da je poput Marula ostavio ispred tog glagola (govoriti — besjediti) isti veznik:

Marulić: »Koliko čistu i pravu misal k bogu jesu uzdaržali.«

Kašić: »... koliko čistu i pravu misao k bogu uzdržaše?«

Kempencac: »... quam puram et rectam intentionem ad Deum tenuerunt!«¹³

⁹ O. c., str. 61.

¹⁰ O. c., str. 69.

¹¹ *Čakavska rič*, o. c. (bilješka 6, str. 162); o. c. (bilješka 3), str. 82; *De imitatione Christi* (bilješka 1), p. 63. U ovim i narednim citatima, preuzetima iz tretirane rasprave, transkripcija Kašićeva teksta pripada autorici rasprave.

¹² *Čakavska rič*, str. 81; o. c. (bilješka 3), str. 5; *De imitatione Christi*, p. 5.

¹³ Str. 89; str. 27; p. 23.

Istovjetnost tih rečenica znakovita je i po prijevodu imenice *intetio* imenicom *misao*, iako se ona ne nameće kao prva u značenjskom krugu ili nizu.

Marulić: »Ni prava slobodčina ni dobro veselje nego u strahu božjem i z dobrom svistju.«

Kašić: »Nije istina sloboda ni dobro veselje nego u strahu božjemu s dobrom sfiesti.«

Kempencac: »Non est vera libertas nec bona laetitia, nisi in timore Dei cum bona conscientia.«

Marulić: »Tada će ti veće valjati sveta dila ner beside mnoge i lipe.«

Kašić: »Tada će biti sfeta diela vriednija nego mnoge liepe besiede.«

Kempencac: »Tunc plus valebunt sancta opera, quam multa pulchra verba.«¹⁴

Teorijski gledano, književni prijevod određujemo kao autorsku tvorevinu. Vjernost smislu izvornika, tzv. točnost samo je jedna od zadaća i zahtjeva prevoditeljskog postupka; to je početna transpozicijska norma. Nju valja uokviriti leksičkim, jezičnim, stilskim izborom i drugim izražajnim znakovima, koji bi odražavali ne samo sadržaj nego i oblik originala. Prijenos teksta iz izvornoga u inojezični medij pretpostavlja višestrano preoblikovanje, ne puko očitavanje verbalnih šifara, pri čemu se potvrđuje ili poriče autorsko umijeće prevoditelja. U samomu tom preoblikovanju javlja se cio skup pojedinosti, asocijativne i konotativne posebitosti, te je više nego prijeporno zamisliti da dva tumača istog stiha ili rečenice dođu do potpuno istih rješenja, identično reproduciraju izvornik. Ta hipoteza poništava autorski individualitet, na stanovit je način primjenljiva za tzv. bukvalne prijevode, znači za neautorske. I *Marulić* i *Kašić* jake su autorske osobnosti, štoviše izraziti jezični znalci i kreatori, pa je logično da se nisu mogli slagati riječ u riječ. Iznoseni primjeri upozoravaju da slučajeva doslovne podudarnosti ima u nezanemarnu broju, pa je zaključiti da je stariji prevoditelj utjecao na novijeg. Čak i kad ne bi bilo inih potkrepa sličnosti, predočeno bi bilo dostatno za takvu tvrdnju. Ne vidim kako bi se drugačije objasnili zamijećeni fenomen i *Kašić*eve podudarnosti s *Marulić*evim rečenicama i iz *Londonskog* i iz *Zadarskog* rukopisa.

A potkrepa ima još. Prof. Julije Derossi u slijedećem godištu *Čakavske rič*¹⁵ osvrnuo se temeljitom studijom na raspravu kolegice *Gabrić-Bagarić*. Uvažavajući stručni napor i problemski diskurs te rasprave, prof. Derossi kritički dovodi u pitanje argumente, koji osporavaju ovisnost *Kašić*eve *Imitacije* o *Marulić*evoj. Autor, koji je dugo godina sustavno istraživao jezična svojstva *Marulić*eva prijevoda i objavio o tomu više radova, nije sklon odbaciti *Morović*evu pretpostavku bez dodatne usporedne analize *Kašić*eve verzije i pouzdanije *Marulić*eve verzije prema *Zadarskom* rukopisu. Čini se da je prof. Derossi pače sklon *Morović*evoj pretpostavci, na stanovit je način preporučujući za vodilju nekom budućem proučavatelju. Dao joj je i on jedan

¹⁴ Str. 92; str. 40; p. 31; str. 96; str. 53; p. 41.

¹⁵ *Je li Bartul Kašić ijekavizirao Marulićev prijevod Kempencčeva djela »De imitatione Christi«*, *Čakavska rič*, br. 2, Split 1978, str. 17–28.

malen, ali znakovit prinos. Riječ je o početnoj rečenici Kempenčeva spisa: »Qui sequitur me, non ambulat in tenebris.« To je izreka iz Ivanova evanđelja (8,12), koju Marulić prevodi: »Ki nasliduje mene, ne hodi u tamnosti« i prosljeđuje, za razliku od Kempenca, biblijsku rečenicu do kraja (»da imati će svitlost života«). Zanimljivo je da Kašić ima istu nadopunu: »Ko mene sliedi, ne hodi u tminah; nego će imati svietlos od života.« K tomu, rukopisni prijevod iz 1639. dubrovačkog podrijetla također zadržava nadopunu (»ma će imati svietlos od života«). Ta indicija ima zaista, slažem se s prof. Derossi-
em, nemalu dokazbenu važnost.¹⁶

Da bih unio više svjetla u pitanja kojima su se bavili Darija Gabrić-Bagarić i Julije Derossi, pročitao sam pozornost Marulićev prijevod *Imitacije* (u Moguševu izdanju) i Kašićev prijevod. Zamjećivao sam toliko sličnosti u prijenosu, a i mjestimične doslovnosti naspram izvorniku, da se po svim komparativističkim mjerilima verificira nedvojbeno relacija između dvaju prijevodnih tekstova. Može se samo razgovarati o stupnju podudarnosti i o njegovu terminološkom obilježju. Navest ću stoga nekoliko izabranih mjesta bez opširnijeg komentiranja (*evidentia non demonstratur sed monstratur*):

Kempenac: »Quid prodest tibi, alta de Trinitate disputare, si careas humilitate, unde displiceas Trinitati? Vere, alta verba non faciunt sanctum et justum; sed virtuosa vita efficit Deo charum. Opto magis sentire compunctionem, quam scire ejus definitionem. Si scires totam Biblia exterius, et omnium Philosophorum dicta; quid totum prodesset sine charitate Dei et gratia?« I, I, 3 (str. 2)

Marulić: »Ča ti prudi visoke stvari od svetoga trojstva počitati, ako ne imaš ponižen'ja cća koga moreš biti drag trojstvu. Zaisto visoke beside ne čine človika sveta i pravedna, da kripostan život čini ga bogu zgodna. Veće želim ćutiti skrušen'je nego znati njegovo iztumačen'je. Ako bi umio svu Bibliju izvanka i svaka mudrih rečen'ja, ča bi ti sve toj prudilo brez ljubavi božje i milosti.« (str. 41)

Kašić: »Što tebi prudi visoka od Trojstva besiedovati, ako neimaš podniženstva; odkud si neugodan Trojstvu? Istinom visoke rieči ne čine človeka sveta, ni pravedna, nego kriepostan život čini draga Bogu. Žudim većma ćutiti pokajanje, nego od njega zaznati istomačenje. Da bi ti znao svu Bibliu izvagne, i oda svih Filozofa besiedenja, što bi sve to koristovalo bez ljubezni Božje, i milosti?« (str. 2).

Visok stupanj sličnosti dvaju prijevoda prepoznaje se u tijeku riječi i konstrukciji rečenica, razumljivo uz Kašićevu štokavicu i ijekavicu. Znakovita je Kašićeva uporaba glagola *pruditi*, karakteristična za Marulića, u prvoj rečenici ulomka, te isti nadomjestak za pojam *definitio* (iztumačenje — istomačenje). U Vrančićevu *Rječniku*¹⁷ za *definitio* se bilježi *dozpítak*, a u Kašićevu¹⁸ istumačiti znači *tradurre interpretare* tj. prevoditi, prevesti. Napomena: osim u prvoj rečenici ovoga malog ulomka, interpretacija je gotovo iden-

¹⁶ Usp. o. c., str. 27.

¹⁷ *Dictionarium quinque nobilissimarum europae linguarum*, Venetiis, 1595, pretilak Libera 1971, str. 27.

¹⁸ Bartol Kašić SI, *Hrvatsko-talijanski rječnik*, Editio princeps MCMXC, str. 281.

tična na svim razinama. U prvoj rečenici Kašić je naspram izvornika nešto doslovniji, što upućuje na njegov respekt Kempenca i pomno praćenje teksta.

Kempenac: »Vita boni religiosi omnibus virtutibus pollere debet, ut sit talis interius, qualis videtur hominibus exterius. Et merito, multo plus debet esse intus, quam quod cernitur foris: quia inspector noster est Deus, quem summopere revereri debemus, ubicumque fuerimus, et tamquam Angeli in conspectu ejus, mundi incedere. (...) Nam homo proponit, sed Deus disponit; »I, XIX, 1-3 (str. 25 – 26)

Marulić: »Život dobra redovnika ima biti narešen svakom kripostju, da bude taki iznutra, kaki je viditi ljudem izvanka. I dostojno vele veće ima biti iznutra nego ča se vidi izvanka. Jer gleditelj iznutarnjih naših jest bog koga nada svim čtovati imamo, gdi godi se najdemo i hoditi čisti kako anjeli prid licem njegovim« (...) Jerbo človik odlučuje, a bog razrejuje...« (str. 58)

Kašić: »Život dobra Redovnika ima biti pripuni svacieh krieposti da bude taki u nutra, kakvi se ogleda od ljudi izvanji. Ako dostojno vele veće ima biti u nutra nego što se vidi izvanje; jere ogledatelj naš jest Bog koga najveće imamo poštovati, gdi godier se najdemo i kakono Angeli Sveti prid licem njegovim, čisti hoditi. (...) Jere človiek odlučuje, a Bog uređuje.« (str. 31 – 32)

I u tom fragmentu uočavamo bliske podudarnosti. Kašić je u odnosu na Marulićevu verziju na stanovit način u ulozi redaktora, čuvara integriteta originala i u pojedinostima. Motrimo li prvu rečenicu, naizgledno nema ama baš nikakove razlike; ipak za Kašića je latinski glagol *pollere* preslobodno prevesti *naresiti*, pa on uzimlje konkretnije značenje, a istodobno *omnibus virtutibus* ostavlja u množini, dok je u Marulića, vidimo, jednina. Gnomski efekt u izreci (»Homo proponit, sed Deus disponit«) Kempenac nastoji ostvariti i srokovnim ukrasom, koji Marulić uspješno prenosi, a Kašić preuzimlje, tek s malom preinakom drugog glagola u rimi (*razrejuje – uređuje*).

Zanimljivo je da je Marulić na kraju svojega prijevoda pridodao jedan pobožni zaziv na latinskom (»Deo soli laus gloria et honor.«), koji u izdanjima Kempenčeve knjige ne postoji. U Kašića je on, međutim, prisutan (»Hvala, i slava Bogu.«), što također možemo tumačiti doticajem s Marulićevim rukopisom, kao što je to bilo i u prvoj rečenici prijevoda, kad je preuzeo dopunjen citat iz Ivanova evandelja. Ta pojedinost s početka i završetka simbolički je okvir Kašićeva uvažavanja Marulićeve verzije, koje bi se moglo ilustrirati količinski s mnoštvom primjera. Sažimljući referencije iz ovog izlaganja, uvjeren sam da možemo pouzdano utvrditi neke činjenice. Bartol Kašić je uložio vlastiti trud u prijevod Kempenčeve knjige *De imitatio Christi*, služio se latinskim originalom i pomno ga pratio, kako je već ustanovila Dunja Gabrić-Bagarić. Pratio je izvorni tekst, ali ga kadšto i nadopunjavao i približavao bogoljubnoj i propagandnoj svrsi u skladu sa zahtjevom vremena, to će reći da ga je prilagođavao ili adaptirao. Prijevod drži svojim djelom i tako ga u knjizi izričito iskazuje. Ondašnje kategorije autorstva podosta su labavije od današnjih i ne treba se čuditi, što Kašić nigdje ne navodi da se služio i Marulićevim prijevodom *Imitacije* iz jednoga od rukopisnih prijepisa. Korištenje Marulićevim tekstom neosporno je, a potanka cjelovita komparativna

analiza i terminološka specifikacija, trebali bi da odrede razmjere i karakter suodnosa. Opisno bi se već sada mogli naznačiti parametri: Kašićeva revizija ili redakcija Marulićeva prijevoda, jezična modernizacija (bolje nego ijekavizacija), ispomoćna konzultacija, uobičajena u prevoditeljskom poslu, osobito kada je posrijedi drevni i posebno obilježen izvorni tekst s ugledom »svete knjige«. Kakav god vrijednosni ili žanrovski predznak ustanovili ili dali Kašićevoj verziji *Imitacije*, ona ostaje dijelom njegova plodotvorna opusa, a jasno pokazuje da je i on bio baštinikom Marulićeva književnog rada i kontinuiteta hrvatske pismenosti. Prema tome, Bartol se Kašić uključio u onaj niz štovatelja i čitatelja Marka Marulića, koji tvore Petar Zoranić, Petar Hektorović, Brne Karnarutić, Juraj Baraković, primjerice, što svjedoči ne samo o Marulovoj iznimnoj slavi i poziciji u našem XVI. i XVII. stoljeću nego i o jedinstvenosti nacionalnoga kulturnog prostora u tim za Hrvatsku tjeskobnim vremenima. Marulolozima valja od sada skrenuti pozornost na potrebu istraživanja recepcije prijevoda *Imitacije* i njezina utjecaja na naše kasnije tumače Kempenčeva štiva.¹⁹

¹⁹ Marulićevim prijevodom Kempenca pozabavio sam se u studiji, objavljenoj u *Čakavskoj riči* (2/75), koju sam prenio u knjigu *Komparativistički zapisi* (Zagreb 1976, str. 83–108). Valja pripomenuti da sam za tu studiju analizirao verziju prijevoda iz Londonskog rukopisa, jer mi Zadarski još nije bio dostupan. Neke rezultate te analize koristio sam u ovom referatu. Stavove, koje sam tada iznio o visokoj pismenosti i jezičnoj razvijenosti Marulićeve proze, te o vrsnoći njegova prevoditeljskog umijeća mogao bih samo ojačati novim argumentima nakon čitanja i usporedbe s originalom cjelovitog teksta.